

Niccolò Machiavelli

Arta războiului

Traducere, ediție îngrijită și prefață
de Lucian Pricop

EDITURA CARTEX

Cuprins

Între filosofie și praxiologie (prefață de Lucian Pricop) / 7

Notă asupra ediției / 10

Arta războiului / 11

Prefață / 13

Cartea I / 15

Cartea a II-a / 46

Cartea a III-a / 80

Cartea a IV-a / 104

Cartea a V-a / 121

Cartea a VI-a / 138

Cartea a VII-a / 166

Figuri / 193

Între filosofie și praxiologie

Ne situăm în vecinătatea truismului atunci când vorbim despre spiritul profund modern al lui Niccolò Machiavelli; am întâlnit formulări care se mișcau între elogiul bombastice și propoziții inchiuzionale. Cu toate acestea, secolate de intrarea în vocabularul curent al numelui gânditorului florentin, *Dell'arte della guerra*, una dintre lucrările fundamentale ale lui Machiavelli, nu este o referință prea des utilizată în cultura umanistă contemporană. În cazul românesc, una dintre cauzele acestei paupertăți pare a fi absența unei traduceri fidele față de textul originalului italian, iar o alta poate fi direcționarea discursului acestei cărți către un public cu intenții și/sau cu preocupări militare, străine de multe ori intelectualului fidel umanioarelor, fie el filosof, istoric, politolog.

Punând alături două elemente centrale pentru lămurirea relației dintre idei filosofico-politice și practică militară, gândirea politică avea nevoie în trecut, dar are nevoie și în prezent, de validare. Cum politica înseamnă confruntare, iar confruntarea se transformă deseori în luptă armată, *Arta războiului* este un tratat de praxiologie.

Antonio Gramsci consideră că pentru Machiavelli omul politic „trebuie să posede competențe și să-și asume responsabilități militare”.¹ Așadar, războiul este una dintre componentele esențiale ale artei politicii. Astfel, știința acțiunii și deciziei, praxiologia, se confundă cu arta războiului în măsura în care aceasta, pusă în algoritmi propuși de J. von Neumann și de O. Morgenstern², dă rezultate. Altfel spus, raportul de

¹ Antonio Gramsci, *Scritti scelti*, BUR Biblioteca Univ. Rizzoli, 2007, p. 312.

² *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, 1944.

(inter)dependență dintre filosofie și științe politice, pe de o parte, și tehnică militară, pe de altă parte, înseamnă verificarea în practică – adică, validarea – a autorității.

Totuși, există două părți în *Dell'arte della guerra*: o secțiune de idei generale, cu caracter preponderent politic, prin care arta războiului se leagă nu numai de arta conducerii statului, dar și de disciplina mai acoperitoare a științelor politice; o alta, ce juxtapune considerații tehnice asupra manierei de a organiza armate și a purta războaie. Legătura dintre cele două părți este formula dialogului care convoacă un joc de putere; este aici abilitatea unei anti-maieutici, în realitate, o regie dibace a învățătorului.

Principiile generale au fost, într-o măsură importantă, obiect de comentarii și adnotări, apropiind *Dell'arte della guerra* (1519-1520) de celelalte două texte (*Il Principe*, 1513, și *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, 1513-1519) cu care formează un triptic al sistemului politic. Ideea centrală a lui Machiavelli este *nașuirea armată*, care pune între paranteze utilizarea armatelor de mercenari și a celor care își fac din război o meserie. Un stat precum Italia avea a se întoarce la organizarea din republica romană pentru a se salva; intuiția lui Machiavelli își va găsi generalizarea după Revoluția Franceză, după nașterea modernității politice.

Machiavelli vedea consubstanțialitatea organizării politice și a celei militare, folosindu-se de modelul Romei antice, unde rânduielile politice republicane, fondate pe virtute, erau cele mai eficiente. Slăbirea virtuții a condus spre eșecul Imperiului; renașterea armatelor veritabile este imposibilă în absența renașterii politice, iar aceasta din urmă nu-și află posibilitatea de a exista fără a o supune reformei morale.

Utilitatea tehnicii militare prezentate de secretarul Florenței a făcut obiectul mai multor evaluări, pornind de la mărturii ale contemporanilor sau de la judecăți critice ale posterității asupra competenței acestuia (novellierul florentin Bandello¹, Valentino

¹ Matteo Bandello, *Novelle*, Collana Biblioteca grassa d'autori celebri, Società Editrice A. Lombardi, Milano, 1909, novella XLVI.

Chiala¹, Pasquale Villari², Max Jähns³ etc., pentru a cita doar câteva dintre sutele de specialiști în afaceri militare care și-au dedicat capacitățile interpretative analizei operei lui Machiavelli).

De altfel, generalul prusac Max Jähns, în *Machiavelli als militärischer Techniker*, îl considera un spirit profetic al ideii națiunii armate, iar, în ceea ce privește organizarea militară și tehnica războiului, drept unul dintre cugetătorii de seamă, pentru că „fondatorul științei moderne a statului este în același timp primul clasic al artei militare moderne“⁴.

Lucian Pricop

¹ General italian, consultat de Pasquale Villari.

² *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi, illustrati con nuovi documenti*, vol. I-III, Le Monnier, Firenze, 1877-1882.

³ *Machiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht*, Berlin, 1876.

⁴ „Machiavelli als militärischer Techniker“, in *Die Grozboten für Politik Literatur und Kunst*, no. XIII, 24 martie 1881.

Notă asupra ediției

Pentru traducerea în limba română a scrierii lui Niccolò Machiavelli, am utilizat ediția din 2001, publicată sub titlul *L'arte della guerra; Scritti politici minori*, a cura di Jean-Jacques Marchand, Denis Fachard e Giorgio Masi, Salerno Editrice, Roma, 2001.

Singura traducere a *Artei războiului* care a circulat în spațiul cultural românesc (semnată de Alex. I. Contantin, Editura Antet, București, 2010) este făcută din franceză, ceea ce trădează în multe locuri atât stilistica, cât și sensul textului original. De asemenea, frecventele greșeli de gramatică (precum: uzul invariabil al formei „ce“ în locul acuzativului „pe care“, dezacordul între subiect, exprimat printr-un substantiv colectiv, și predicat) trădează lipsa de supraveghere editorială, chiar ignoranța aparatului redacțional.

Pentru a ușura înțelegerea referințelor culturale și militare, am redactat câteva note explicative, pe care le-am plasat infra-paginal și le-am numerotat autonom pentru fiecare pagină. Am păstrat în aproape toate cazurile grafia latină a numelor proprii, mai puțin acolo unde există variante românilizate ale acestora (dictate de uzul general). Alegerea a fost impusă de obligația de a fi consecvenți unei scrieri.

L. P.

ARTA RĂZBOIULUI

Prefață

de Niccolò Machiavelli,

cetățean și secretar al Florenței

Lui Lorenzo di Filippo Strozzi¹, gentilom florentin

S-a susținut, Lorenzo, și se susține în continuare că nu există lucruri care să aibă vreo legătură unul cu altul, care să difere atât de mult unul de celălalt precum viața civilă și cea militară. Când cineva alege să meargă pe drumul armelor, se desparte în același timp de casă, maniere, obiceiuri și existența de oraș.

De fapt, acest element exterior nu se potrivește cuiva care este gata degrabă și pe cale să comită orice fel de violență; nu pot fi păstrate obiceiurile, formele pe care le privim drept femeiești, nefavorabile pentru noile sale ocupații; și poate fi adecvat să se păstreze prezența fizică și vorba obișnuită a celui care, cu hule, vrea să-i sperie pe ceilalți! Ceea ce se întâmplă astăzi aderește aceste păreri și această conduită foarte frecventă. Dar, dacă luăm în considerare sistemul politic al anticilor, vom vedea că nu au existat condiții mai legate una de cealaltă, mai asociate și mai aproape de un sentiment reciproc de bunăvoință.

Și, într-adevăr, toate instituțiile create în beneficiul comun al societății, toate instituțiile formate pentru a inspira frica de Dumnezeu și legile ar fi în zadar dacă o forță publică nu ar fi menită să le asigure respectarea; când este bine organizată, ea suplinește chiar defectele constituției. Fără acest ajutor, statul cel mai bine constituit în cele din urmă se dizolvă: similar cu acele palate magnifice, strălucitoare în interiorul aurit și decorat cu detalii scumpe, care nu au acoperiș care să le protejeze de ravagiile vremii.

¹ Lorenzo di Filippo Strozzi, bancher important, aliat al familiei de' Medici.

La antici, în republici și în monarhii, în cazul în care a existat vreo clasă de cetățeni, care au încercat să inspire mai ales fidelitatea față de legi, dragostea de pace și respect pentru zei, aceasta era cea a cetățenilor soldați. Din partea cui, de altfel, așteaptă țara mai multă loialitate decât din partea celui care a promis să moară pentru ea? Cine ar trebui să prețuiască mai degrabă pacea decât cel ce poate suferi cel mai mult din pricina războiului? Cine ar trebui să fie mai credincios dacă nu cel care, punându-și viața în pericol în fiecare zi, are mai mare nevoie de protecția Cerului? Aceste adevăruri au fost înțelese de legiuitorii și generalii lor; de asemenea, toată lumea elogia și încerca să urmeze atitudinea curată și austeră a companiilor. Dar, disciplina militară, fiind complet coruptă și îndepărtându-se pe deplin de vechile reguli, a condus la aceste opinii fatale care împrăștie peste tot aversiunea, chiar ura față de militari.

Cât despre mine, după ce am reflectat la ce am văzut și am citit, mi se pare că nu ar fi imposibil să ne amintim de statul militar la formarea sa și să-i redăm ceva din vechiul său renume. Astfel, am hotărât să nu lenevesc în timpul meu liber și să scriu pentru susținătorii Antichității ceea ce nu ar putea ști despre arta războiului. Îmi dau seama că este temerar să scrii despre o meserie pe care nu ai practicat-o vreodată; în același timp, nu cred că mi se poate reproșa că am îndrăznit să ocup, doar pe hârtie, poziția de general, pe care mulți alții au ocupat-o cu mult mai mare ușurință. Erorile pe care le pot comite în scriere pot fi rectificate și nu vor vătăma pe nimeni; dar greșelile aceloră nu sunt percepute decât ca ruina imperiilor.

Doar voi, Lorenzo, trebuie să-mi evaluați strădania; voi veți judeca dacă merită laude sau critici. V-o ofer ca un prea modest semn de mulțumire pe care v-o datorez pentru toate binefacerile voastre. Se obișnuiește să se dedice astfel de lucrări unor oameni care se disting prin nașterea, bogăția, talentul și generozitatea lor. Nu sunt prea mulți cei care pot fi comparați cu voi, prin naștere sau avere, mult mai puțini prin talent și niciunul prin calitățile liberale.

Cartea I

Fiind convins că este permis să lauzi un om care nu mai trăiește, pentru că moartea ne scapă de orice suspiciune, inclusiv în ceea ce privește lauda, nu mă voi teme să aduc aici elogii sincere prietenului meu, Cosimo Rucellai¹, al cărui nume nu mi-l pot aduce aminte fără să mă lăcrimez. Avea toate calitățile pe care le visezi la un prieten adevărat și pe care patria le cere fiilor săi. Cred că nu este nimic mai frumos, decât să te sacrifici de bunăvoie pentru prieteni; și nimic nu este prea greu atunci când dorești să faci totul, când nu precupețești nimic pentru a întreprinde ceva pentru patrie. Trebuie să spun că, dintre oamenii pe care i-am cunoscut și frecventat, nu am întâlnit pe altcineva care să se entuziasmeze și să se înflăcăreze mai mult în fața istoriilor care evocau fapte mărețe și frumoase. Singurul regret pe care și l-a exprimat pe patul de moarte a fost acela de a le mărturisi prietenilor că moare în propriul pat, tânăr și lipsit de glorie fără ca în cariera lui să se fi putut remarca printr-o acțiune cu totul deosebită. Gândea că nu ar fi nimic de zis despre el, cu excepția faptului că a fost un prieten fidel. Dar, în lipsa faptelor sale, aş putea, alături de alți câțiva care l-au cunoscut bine, să depun mărturie, cu toată convingerea, pentru calitățile sale speciale. Numai că norocul i-a cam fost potrivnic, în așa măsură, încât nu a putut să ne transmită câteva amintiri ale spiritului său delicat: a lăsat mai multe scrieri și, printre altele, o culegere de poezii de dragoste, pe care le-a creat în

¹ Cosimo Rucellai, membru al unei importante familii din Florența secolelor al XV-lea și al XVI-lea.

tinerețe, fără să fi avut vreo muză reală, ci numai pentru a-și ocupa timpul până ce norocul i-ar fi putut conduce spiritul spre cugetări mai elevate. Din scrierile sale se poate vedea cât de inspirat își exprima gândurile și ce nume ilustru ar fi dobândit ca poet, dacă acesta ar fi rămas drumul unic al studiilor sale.

Moartea însă mi-a răpit acest prieten atât de drag, așa că nu pot să-i compensez pierderea decât îngrijindu-mă de memoria sa, atât timp cât este vie, reamintindu-mi acele trăsături care îl defineau sau ascuțimea spiritului său, sau înțelepciunea gândurilor sale; din acest punct de vedere, cel mai recent lucru pe care l-aș putea evoca este discuția pe care a avut în grădina sa cu Fabrizio Colonna¹, când acesta vorbea cu atâta pricepere despre arta războiului și unde Cosimo se remarcă prin întrebări atât de inspirate și pline de sens. Eram prezent la această discuție, împreună cu câțiva prieteni. Și m-am hotărât să o scriu pentru ca acei prieteni ai lui Cosimo, care au fost, ca și mine, martori, să-și reamintească talentul și calitățile sale speciale. Ceilalți prieteni vor regreta că nu au fost acolo pentru a se bucura de înțelepciunea lecțiilor pe care le dădea nu numai în ce privește arta militară, dar și asupra vieții civile, unul dintre oamenii cei mai luminați ai secolului.

La înapoierea în Lombardia, acolo unde luptase glorios pentru regele Spaniei, Fabrizio Colonna a trecut prin Florența, unde s-a oprit pentru câteva zile spre a-l vizita pe marele duce² și pentru a-i revedea pe câțiva dintre gentilomii de care fusese alături pe vremuri. Cosimo a decis să-l invite în grădina sa nu atât pentru a-i pune în lumină măreția, cât spre a-l avea mai mult timp alături, pentru a discuta cu el. Credea că nu trebuia să scape prilejul de a culege diverse informații asupra

¹ Fabrizio Colonna (1450-1520) principalul interlocutor în aceste dialoguri, era un căpitan cu o bogată experiență de condotier, conte de Tagliacozzo.

² Lorenzo di Piero de' Medici (1492-1519), tatăl Caterinei de' Medici, om de stat florentin, cel care conducea de facto Republica Florența în timpul Renașterii. Contemporanii săi l-au supranumit *Magnificul*. Machiavelli îi dedică *Principele*.

importantelor probleme ce făceau obiectul constant al preocupărilor sale, așa cum te aștepți de la un asemenea om. Fabrizio a acceptat invitația. Mulți dintre prietenii lui Cosimo s-au reunit acolo, printre care, Zanobi Buondelmonti¹, Batista della Palla și Luigi Alamanni, toți tineri și foarte dragi lui Cosimo, pasionați de aceleași lucruri ca și el. Nu voi aminti aici nici meritele și nici calitățile lor atât de rare. Ni le dovedesc cu prisosință și strălucire, în fiecare zi. Fabrizio a fost primit cu toate onorurile casei.

Îndată după masa de prânz, s-au ridicat de la masă și s-au bucurat de toate plăcerile sărbătorii, distracție căreia oamenii mari, ocupați cu cele mai înalte cugetări, nu-i acordă, de obicei, decât foarte puțin timp, iar Cosimo, mereu preocupat să ajungă la tema pe care și-o propune, a profitat de căldura înăbușitoare a zilei de vară pentru a-și invita prietenii în partea cea mai retrasă și mai umbroasă a grădinii sale. Ajunși acolo, unii dintre ei s-au așezat pe iarbă, alții, pe scaunele aflate sub arborii stufoși. Fabrizio a găsit acest loc încântător; a apreciat în mod deosebit unii dintre copacii pe care nu reușeau să-i recunoască. Cosimo le-a spus însă: „Câțiva dintre acești copaci vă sunt, poate, necunoscuți; nu trebuie să vă mirați, căci unii dintre ei erau mai căutați de antici decât îi știm noi azi.“ Le-a spus denumirile acestora și le-a povestit cum bunicul său, Bernardo², se ocupase personal să-i crească. „M-am gândit deja la ce o să spuneți, a replicat Fabrizio; gusturile bunicului vostru și locul acesta îmi amintesc de unii prinți ai regatului Napoli care au aceleași gusturi și cărora le plac aceste specii de copaci.“ Apoi s-a oprit câteva clipe, ca și când ar fi fost nehotărât dacă ar fi potrivit să continue. „Dacă nu mi-ar fi teamă că aş răni pe cineva, adăugă în cele din urmă, v-aş spune

¹ Zanobi Buondelmonti (1500), om politic florentin, căruia Machivelli îi dedică *Discursuri asupra primei decade a lui Titus Livius*.

² Bunicul lui Cosimo, Bernardo Rucellai (1448-1514), om politic și umanist, a fondat în grădinile sale (Orti Oricellari) un cenaclu literar.

părerea mea în această privință; dar mă adresez unor prieteni, iar ce vreau să spun este numai pentru a discuta și nu pentru a jigni pe cineva. Ar fi fost mult mai bine, mi se pare, să-i imităm pe antici în vigoarea bărbătească și în austeritatea lor, decât în luxul și în moliciunea lor; în ceea ce ei practicau sub arșița soarelui și nu în ce făceau la umbră! Antichitatea, la începuturile sale curate, dinainte de a se fi corupt, acolo trebuie să căutăm pentru a regăsi morala. Și aceasta pentru că patria a fost pierdută atunci când romanii au căpătat astfel de gusturi.“ Cosimo i-a răspuns. Pentru a evita repetarea plictisitoare a formulelor „a zis“, „i-a răspuns“, vom folosi, în continuare, numele interlocutorilor.

COSIMO. Ați deschis discuția pe care mi-o doream. Vă conjur să-mi vorbiți fără reținere pentru că numai așa îmi voi permite să vă pun întrebări; iar, dacă în întrebările sau în răspunsurile mele iert sau condamn pe cineva, nu o fac cu vreo intenție și nici pentru a scuza sau a acuza, ci numai pentru a afla adevărul de la voi.

FABRIZIO. Aș fi încântat să vă spun tot ce știu în despre cele ce m-ați întreba. Veți judeca voi dacă spun sau nu adevărul. Altfel, aștept întrebările voastre cu cea mai mare plăcere; îmi vor fi utile, în măsura în care vor putea primi răspunsul meu. Cel care știe să întrebe ne dezvăluie puncte de vedere și ne oferă o mulțime de idei care, fără acesta, nu ne-ar fi vreodată cunoscute.

COSIMO. Revin la ce-mi spuneți la început, precum că bunicul meu și prinții voștri napolitani ar fi făcut mai bine să-i imite pe antici în vigoarea lor bărbătească decât în moliciunea lor. Aș vrea să-l scuz pe bunicul meu, iar pe ceilalți îi las în seama voastră. Nu cred că, pe vremea lui, să fi existat un alt om care să fi detestat mai mult ca el moliciunea și să fi iubit mai mult austeritatea pe care o elogiați. Dar simțea că n-ar fi putut să-și arate aceste virtuți, nici să le impună copiilor săi într-un secol atât de corupt, încât cel care ar fi încercat să se despartă

de obiceiurile curente ar fi fost permanent ridiculizat de ceilalți. Faptul că un om, după exemplul lui Diogene, s-ar tăvăli gol prin nisip în arșița verii sau ar face același lucru iarna, pe zăpadă sau gheață l-ar face să fie considerat nebun. Cel care vrea să-și crească copiii la țară, precum spartanii, să-i pună să doarmă afară, să meargă cu capul și cu picioarele goale și să se scalde iarna în apa rece pentru a deveni mai rezistenți la durere, pentru a le slăbi dragostea de viață și a le inspira disprețul față de moarte, nu doar că ar fi ridiculizat, dar ar fi privit mai degrabă ca un animal sălbatic decât ca o ființă umană. Dacă astăzi cineva ar trăi numai cu legume, precum Fabricius¹, și ar disprețui bogățiile, nu ar fi laudat decât de foarte puțini oameni și nu ar fi imitat de nimeni. Așa că, bunicul meu, față cu ascensiunea moravurilor actuale, nu a îndrăznit să îmbrățișeze moravurile antice și s-a mulțumit să-i imite pe antici numai în ceea ce nu ar fi putut isca un prea mare scandal.

FABRIZIO. Din acest punct de vedere, aveți deplină dreptate să-l scuzați pe bunicul vostru și ați făcut-o perfect; dar propun să evocăm mai puțin aceste moravuri dure și austere, decât uzanțele mai ușoare, mai aproape de modul nostru de viață actual, pe care fiecare dintre cetățenii dotați cu o oarecare autoritate le-ar putea introduce în țara sa fără a fi pedepsit. Îi voi cita din nou pe romani. Trebuie să revenim mereu la ei. Dacă se analizează cu atenție instituțiile și moravurile lor, se vor remarca multe lucruri care ar putea fi ușor resuscitate într-o societate ce nu ar fi coruptă.

COSIMO. Aș putea să vă întreb la ce ar fi bună imitarea lor?

FABRIZIO. Ar trebui, așa cum se petrecea la aceștia, să fie onorată și recompensată virtutea, să nu fie deloc disprețuită sărăcia, cetățenii să fie îndemnați să se iubească între ei, să înlăture facțiunile, să aleagă beneficiile comune în detrimentul

¹ Fabricius Luccinus, consul roman, recunoscut pentru lipsa sa de preocupări pentru lucrurile materiale.

binelui personal și, în fine, să practice alte virtuți asemenea ce sunt foarte potrivite timpului nostru. Nu ar fi dificil să fie inspirate astfel de sentimente, dacă, după ce ar fi bine gândite, li s-ar adăuga mijloace adecvate de împlinire. Acestea sunt atât de reale încât ar fi la îndemâna chiar și a unor spirite obișnuite. Cel care ar obține un astfel de succes ar planta copaci la umbra cărora și-ar petrece zile încă mai fericite decât acestea.

COSIMO. Nu vreau să dau o replică la ceea ce ați zis; să se pronunțe cei ce sunt capabili de o părere în acest sens. Dar, pentru a-mi spulbera îndoielile, mă voi adresa vouă, cel care îi acuzați atât de vehement pe contemporanii care, în momente importante ale vieții, neglijează să-i imite pe antici și vă voi întreba de ce, dacă credeți că această neglijență ne-ar face să ne abatem de la adevărata cale, nu ați încercat deloc să aplicați câteva dintre cutumele aceluiași antici în domeniul artei războiului, care este meseria voastră, în care ați dobândit o reputație atât de importantă.

FABRIZIO. Iată-ne ajunși acolo unde ne doream. Ce am spus până acum nu a făcut decât să ne conducă spre această problemă; este ceea ce am și urmărit. Aș putea să mă eschivez găsind o scuză; dar pentru că avem suficient răgaz, vreau – spre satisfacția voastră și a mea – să mă ocup mai aprofundat de acest subiect. Cei care se gândesc să facă ceva, trebuie mai întâi de toate să dispună de mijloacele pentru a fi în măsură să acționeze cu prima ocazie. Și, cum aceste decizii trebuie luate cu prudență, cu discreție, cei care le iau nu pot fi acuzați de neglijență, dacă nu au ocazia de a acționa în consecință. Dacă, totuși, ocazia apare, iar ei rămân pasivi, se apreciază fie că deciziile lor nu sunt suficiente, fie că nu există deloc. Și cum, după părerea mea, nu am avut niciodată ocazia să-mi fac cunoscute deciziile pe care le-am pregătit pentru a reda armatelor valorile instituției antice, nimeni nu mă poate acuza că n-am făcut nimic. Mi se pare că această scuză este suficientă ca răspuns la reproșul vostru.